

Liturgia Sacra 4(1998), nr 1, s. 67-72

KS. ANTONI REGINEK

VENI CREATOR SPIRITUS ŻYWA TRADYCJA ŚREDNIOWIECZNEGO HYMNU DO DUCHA ŚWIĘTEGO

„Przybądź Duchu Stworzycielu!” Tym wezwaniem rozpoczyna się śpiew hymnicznej pieśni, często rozbrzmiewającej w świątyniach na Śląsku w Uroczystość Zesłania Ducha Świętego, a także podczas liturgii sakramentów bierzmowania, kapłaństwa i małżeństwa, kiedy wzywa się Ducha Pocieszyciela, aby był ostoją i mocą w podejmowaniu tak ważnych dla człowieka decyzji.

Pieśń jest oparta pod względem tekstowym i melodycznym na średniowiecznym hymnie *Veni Creator Spiritus*, który powstał prawdopodobnie w okresie rozkwitu poezji religijnej w czasach odrodzenia karolińskiego (IX–X w.). Rozkwit ten miał miejsce szczególnie w opactwach benedyktyńskich w: Fuldzie, Reichenau i St. Gallen. W myśl wiekowej tradycji za twórcę hymnu *Veni Creator* uchodzi Rabanus Maurus († 856)¹, opat z Fuldy, a później arcybiskup Moguncji. Wśród udokumentowanych innych hymnów tego autora zastosowanie w liturgii znalazły jeszcze następujące utwory: *Festum nunc celebre magnaue gaudia*², na Uroczystość

¹ Jako domniemanego autora hymnu wymienia się również św. AMBROŻEGO, GRZEGORZA WIELKIEGO, ALKUINA, KAROLA WIELKIEGO. Węgierski hymnolog Josef SZÖVÉRFY uważa, że hymn został niesłusznie przypisany Maurusowi, gdyż pod względem techniki wersowej i poetyki stoi wyżej od jego utworów; *Weltliche Dichtungen des lateinischen Mittelalters*, t. I, *Von den Anfängen bis zum Ende der Karolingerzeit*, Berlin 1970, s. 563, 570.

² Na tym hymnie wzorowany był zarówno pod względem tekstowym, jak i melodycznym, niezwykle popularny w polskich diecezjach hymn o św. Jadwidze *Exultent hodie iugiter omnium*. Por. H. KOWALEWICZ, J. MORAWSKI (red.), *Hymny polskie*, MMAe 8, Kraków 1991, s. 58.

Wniebowstąpienia Pańskiego; *Gratuletur omnis caro*, na Uroczystość Bożego Narodzenia; *Christe sanctorum decus angelorum*, ku czci św. Michała Archanioła; *Sanctorum meritis inclita gaudia*, ku czci świętych męczenników oraz *Veni Deus factus homo*, na Uroczystość Objawienia Pańskiego³. Hymn *Veni Creator* z przeznaczeniem liturgicznym na Uroczystość Zesłania Ducha Świętego znalazł się na liście utworów wprowadzonych w nowym ubogaconym hymnarzu Ludwika Pobożnego na synodzie w Aachen, w 819 roku⁴.

Pod względem struktury tekstowej, podstawę hymnu stanowi najbardziej popularna na gruncie hymnodii tzw. „strofa ambrożyjska”, czyli wznoszący się ósmiozgłoskowiec (cztery wersy ósmiozgłoskowe stanowią jedną strofę). W obrębie tekstu *Veni Creator* spotykamy również niektóre wersy dziewięciozgłoskowe, np. wers 2 w strofie 3: *Infunde amorem cordibus*. W takim wypadku, przy zbiegu dwóch samogłosek, często następuje elizja (*infundamorem*), ale nie jest to praktyką stałą, gdyż zdarza się, iż samogłoska wygłosowa zachowuje swoją pełną wartość; mówimy wówczas o występowaniu rozziwu (*hiatus*), co wiąże się z rozbudowaniem tekstu i wzbogaceniem melodii o dodatkowe dźwięki⁵.

Hymn *Veni Creator* był od samego początku dzielony, zgodnie z rozpowszechnioną na gruncie hymnodii praktyką *divisio*, czyli wyodrębnienia pewnych strof, które egzystują jako odrębny utwór, z własnym przeznaczeniem liturgicznym. W ten sposób, w ramach dawnego układu Liturgii godzin, podczas liturgicznej seksy wykonywano trzy strofy o incipitach: *Tu septiformis*, *Accende lumen*, *Per te sciamus*; w ramach nony: *Hostem repellas*, *Da gaudiorum*, *Per te sciamus*; podczas procesji: *Veni Creator*, *Da gaudiorum*, *Per te sciamus*. W formie kompletnej hymn był wykonywany w nieszporach Niedzieli Pięćdziesiątnicy.

W większości najstarszych znanych przekazów źródłowych (w najstarszych przekazach krakowskich wyłącznie) tekst hymnu *Veni Creator Spiritus* związany jest tylko z jedną melodią, którą zamieszczają również współczesne zbiory śpiewów liturgicznych, z adaptowanym polskim tekstem: O Stworzycielu Duchu przyjdź⁶.

W niektórych obcych przekazach źródłowych popularna melodia hymnu *Veni Creator* pojawia się również sporadycznie z innymi tekstami: *Gratuletur ecclesia* ku czci św. Barbary (*Memorienbuch* z Essen XIV/XV w., Münsterarchiv nr 511), *Hic est dies verus Dei* (*Psalterium Coloniense* z XV/XVI w., Bibl. d. Priesterseminars Bensberg Hs 157; Hymnarz mediolański z XIV w., Bibl. Trivulziana 347; Psal-

³ C.A. MOBERG, *Die liturgischen Hymnen in Schweden. Beiträge zur Liturgie- und Musikgeschichte des Mittelalters und der Reformationszeit*, t. I, *Quellen und Texte, Text- und Melodieregister*, Kopenhagen 1947, s. 18.

⁴ *Tamże*, s. 17.

⁵ Początkowo hymny nie były śpiewane w ścisłej mierze rytmicznej. Dopiero postanowienie Kongregacji Rytów z dnia 14 maja 1915 r. (AAS 7, 237) oficjalnie zezwala na „eliminowanie” dodatkowej sylaby w śpiewie hymnów. Por. D. JOHNER, *Grosse Chorschule*, Regensburg 1937, s. 113.

⁶ Por. *Śpiewnik Liturgiczny*, Lublin 1991, nr 484, s. 432; *Chorał do Modlitewników Śląskich*, cz. I, Katowice 1966, nr 215, s. 231; *Chorał Opolski*, t. I, Opole 1985, nr 623 (387), s. 265.

terz ambrozjański kościoła S. Mariae pedonis, Bibl. Akad. Nauk Budapeszt cod. 4-r, 34), w tym samym przekazie dodatkowo z tekstem na Uroczystość Zesłania Ducha Świętego *Jam Christus astra ascenderit*; z innym tekstem hymnu na Uroczystość Objawienia Pańskiego *Salvator mundi Domine* występuje w Hymnarzu z Nevers (Paris Bibl. Nation. nouv. acquis. lat. 1235) z XII w.; z tekstem *Nunc sancte nobis Spiritus* z przeznaczeniem na Tercję Niedzieli *per annum* pojawia się w trzech przekazach źródłowych: w cysterskim antyfonarzu i hymnarzu z Heiligenkreuz z XII/ XIII w. (Stiftsbibliothek 20); w cysterskim hymnarzu i procesjonale opactwa Pairis w Alzacji z XII w. (Colmar Bibl. munic. 441–442); w czeskim graduale monasterii S. Coronae z XIII/XIV w. (Bibl. Univ. Prag. VI D 18); z tekstem *Magnae Deus potentiae* przeznaczonym na Nieszpory czwartku *per annum* w psalterzu i hymnarzu kolegiaty św. Kuniberta w Köln (XIII/XIV w.) i w psalterzu chórowym (z ok. 1490 r. — Darmstadt Hess. Hochschul- und Landesbibl. Hs 838 i 852); w antyfonarzu z Ahrweiler (z ok. 1400 r. — Pfarrarchivs Ahrweiler Cod. 2 a/b) oraz z tekstem *Votiva mentis gaudia* z przeznaczeniem na *Vesperae Ss. Ewaldorum* we wspomnianym już psalterzu chórowym kolegiaty św. Kuniberta w Köln (Hs. 852)⁷.

Przykłady te dowodzą, że melodia hymnu *Veni Creator*, nierozłącznie związana z tekstem w przekazach polskich, w obcych źródłach mogła być traktowana jako typiczna i z racji dość powszechnych na gruncie hymnodii zjawisk izosylabizmu i izostrofizmu stosowana do innych tekstów⁸; nie można też wykluczyć, że melodia w założeniu była skomponowana wcześniej do innego tekstu⁹.

Pod względem stylistycznym można ją zaliczyć do grupy melodii hymnów o charakterze neumatycznym, głównie przy udziale neum prostych. Daje się zauważyć pewną zależność między jambiczną metryką tekstu a strukturą melodyczną, są np. fragmenty, gdzie neumy proste dwu- i trzynutowe pokrywają się z sylabami metrycznie krótkimi, np. w wersji 4. Może tu także wchodzić w grę zasada dynamiki melodycznej uzyskiwanej przez nagromadzenie złożeń dźwiękowych niezależnie od akcentu wyrazowego¹⁰.

Pod względem morfologii melodię hymnu *Veni Creator* da się przedstawić w formie schematu ABCD, ale biorąc pod uwagę duże podobieństwo w przebiegu

⁷ Por. A. REGINEK, *Repertuar hymnów diecezji krakowskiej*, w: MMAe 8, s. 265n.

⁸ Por.: TENŻE, *Hymnodia w Kościele łacińskim*, EK 6, szp. 1366; K. MROWIEC, *Die polnischen Tradition des Hymnus Veni Creator*, „Bulletin Internationale Arbeitsgemeinschaft für Hymnologie” 9 (1981), s. 20nn.

⁹ Tak sugeruje m.in. T. MIAZGA, *Antyfonarz Kielecki z 1372 r. pod względem muzykologicznym*, Graz 1977, s. 217.

¹⁰ Johner uważa, że w kompozycjach gregoriańskich nie zawsze można wyjaśnić traktowanie tekstu i zależności między akcentem wyrazowym a akcentem melodycznym. D. JOHNER, *Wort und Ton in Choral. Ein Beitrag zur Ästhetik des gregorianischen Gesanges*, Leipzig 1940, s. 22; może jest to przejawem wpływów ludowych? Por. K. MROWIEC, *Polska pieśń kościelna w opracowaniu kompozytorów XIX w.*, Lublin 1964, s. 43.

melodycznym wersów 1 i 2 oraz 3 i 4, możliwy jest także schemat AA'BB', uwzględniający wariantowość wersów¹¹.

Pod względem tonalnym melodia utrzymana jest w *modus VIII — tetrardus* plagalnym¹² i rozwija się w obrębie septymy *f—e'*. *Clausulae* poszczególnych wersów: I — *c'*; II — *d'*; III — *c'* (*h*); IV — *g*.

Analizując przebieg melodii hymnu *Veni Creator* można dostrzec charakterystyczne usytuowanie kulminacji melodycznych w końcowym fragmencie wersu 2 i w wersie 3, co jest zgodne z powszechną praktyką koncentrowania napięcia melodycznego przeważnie na przedostatnim członie, wpływającego na dynamikę całego utworu¹³.

W wersji melodycznej rozpowszechnionej w najstarszych przekazach polskich daje się zauważyć drobny, ale charakterystyczny szczegół wyodrębniający tę wersję od innych, ukazanych w źródłach obcych. Chodzi mianowicie o zastosowanie neumy *pes* w postaci niewypełnionego skoku tercji na przedostatniej sylabie wersu 3. Można to zinterpretować jako próbę złagodzenia skoku melodycznego, czy większego respektowania akcentu wyrazowego¹⁴.

Charakterystyczną i wymowną praktyką wykonawczą hymnu *Veni Creator* był fakt śpiewania pierwszej strofy na klęcząco, zgodnie z zaleceniem rubryk watykańskich — *flexis genibus*¹⁵. Taka praktyka na gruncie hymnodii miała miejsce jedynie jeszcze w wypadku hymnu *Ave maris stella*¹⁶.

Hymny gregoriańskie stały w dużym stopniu u początku rozwoju pieśni religijnych, wiele z nich zresztą weszło na stałe do skarbca pieśni kościelnych. Podobnie jest z hymnem *Veni Creator*, którego tekst i melodia są pierwowzorem co najmniej kilku pieśni w języku ojczystym, w tym m.in. wspomnianego już śpiewu *O Stworzycielu Duchu przyjdź* oraz *Przybądź Duchu Stworzycielu* i in. Najstarsze znane przekłady tekstu hymnu pochodzą z XVI w., m.in. w *Żywocie Pana Jezusa Krysta Opecia* (wyd. Hallera z 1522 r.) incipit przekładu brzmi *Duchu Święty, raczyż przyjść k nam*¹⁷.

¹¹ Por. H.J. WERNER, *Die Hymnen in der Choraltradition des Stiftes St. Kunibert zu Köln. Beiträge zur rheinischen Musikgeschichte* 63, Köln 1966, s. 146nn.

¹² W repertuarze hymnów gregoriańskich w Polsce zauważa się przewagę melodii w *tetrardus* plagalnym, podobnie jest na gruncie włoskim, Niemiec Południowych i Czech oraz w przekazach hymnów cysterskich; por. A. REGINEK, *dz. cyt.*, s. 300.

¹³ *Tamże*, s. 308.

¹⁴ Melodyka hymnów operująca skokami (chodzi tu o tzw. praktykę *saltatim*, w odróżnieniu od *spissim*) była rozpowszechniona w krajach na północ od Alp. Por. B. STÄBLEIN, *Der lateinische Hymnus*, MGG², Kassel–Basel 1952, szp. 1003.

¹⁵ Por. *Liber Usualis, Missae et Officii pro Dominicis et Festis*, Parisiis–Tornaci–Romae 1954, s. 885.

¹⁶ Por. H. KETTERING, *Quellen und Studien zur Essener Musikgeschichte des Hohen Mittelalters*, Essen 1960, s. 256.

¹⁷ *Hymny kościelne*, tł. T. KARYŁOWSKI, oprac. M. KOROLKO, Warszawa 1978, s. 30–31.

Szczególną popularność zdobyła pieśń *Przybądź Duchu Stworzycielu*, która w wersji śpiewanej na Śląsku¹⁸ posiada linię melodyczną wyraźnie opartą na pierwowzorze gregoriańskiego *Veni Creator*, jednakże w zdecydowanie bardziej sylabicznym stylu melodycznym (jednej sylabie odpowiada ćwierćnuta). Nuty wiązane (dwie ósemki) występują jedynie w wypadku trzeciej sylaby wersu 2 i siódmej sylaby wersu 3. Wydaje się, że wyposażenie melodii chorałowej w metrum 4/4 i ujęcie jej w ramy taktów było przejawem tendencji panujących w muzyce kościelnej XIX wieku, w stylu tzw. „chorału rytmicznego”¹⁹, gdyż w niektórych zbiorach pieśni pojawia się ona w takim właśnie zrytmizowaniu w odniesieniu do wyłącznie jeszcze tekstu łacińskiego²⁰. Bardzo wymownym w tym względzie jest przykład z czeskiego *Chorału* Schindlera z 1890 r., gdzie pod tytułem *Veni Creator Spiritus* zamieszczona jest melodia gregoriańska zrytmizowana w metrum 4/4, w wartościach półnotowych z podpisaniem tekstem w języku czeskim *Přijdiž Stvořiteli Duše svatý*, dodatkowo z zaznaczeniem tonacji miksolidyjskiej²¹.

Modlitewnik i śpiewnik dla krajów języka niemieckiego *Gotteslob* zamieszcza obok oryginalnej wersji gregoriańskiego śpiewu *Veni Creator* (nr 240) również nieco inną wersję chorałową w stylu ściśle sylabicznym (nr 241) z dwoma tekstami w języku niemieckim: *Komm, Heiliger Geist, der Leben schafft* (tł. Fr. Dörr, 1969 r.) i tekstem ekumenicznym: *Komm, allgewaltig heiliger Hauch* (tł. M. Jenny, 1971 r.)²².

Powyższe przykłady śpiewów wskazują, że związki, czy współzależności pomiędzy chorałem gregoriańskim a ludową pieśnią nie są czymś zaskakującym i dotyczą również innych krajów.

Pieśń *Przybądź Duchu Stworzycielu* w wersji obecnie rozpowszechnionej na Śląsku zachowuje w swej szacie tekstowej i melodycznej znaczące odniesienie do chorałowego *Veni Creator*, co może stanowić potwierdzenie przenikania kultury chorałowej do twórczości pieśniowej i przykład wciąż żywej tradycji chorału gregoriańskiego we współczesnych śpiewach liturgicznych²³. Jest to nadal tak samo aktualne, pełne żarliwej tęsknoty wołanie do Ducha Świętego: „Przyjdź!”. „Duch Świę-

¹⁸ Zamieszcza ją *Chorał do Modlitewników Śląskich*, cz. I, s. 232 i *Chorał Opolski*, t. I, s. 265.

¹⁹ Nazwy takiej używał J. NACHBAR, a zaczerpnął ją od P. STEINA, jednego ze zwolenników okresu odnowy śpiewów liturgicznych w Niemczech.; por. K. MROWIEC, *Polska pieśń kościelna*, s. 42nn.

²⁰ Np. w *Chorale* GILLARA z 1902 r. i w *Chorale* HOPPEGO z 1920 r.

²¹ A. SCHINDLER, *Chorbuch einhaltend die harmonisirten Melodien zu den Gesängen Lehner'schen, Onderek'schen und Janusch'schen Kanzionales*, Teschen 1890, s. 109.

²² *Gotteslob. Katholisches Gebet- und Gesangbuch mit dem Anhang für das Erzbistum*, Paderborn 1975, s. 301–303.

²³ Por. B. BARTKOWSKI, *Polskie śpiewy religijne w żywej tradycji. Style i formy*, Kraków 1987, s. 12nn: I. PAWLAK, *Z problematyki związku między chorałem gregoriańskim a pieśnią religijną*, „*Studia Gnesnensia*” 5 (1979–80), s. 327nn; oraz A. ZOLA, *Z problematyki badań nad tonalnością polskich śpiewów religijnych w żywej tradycji*, w: RTK, t. XXXIV, z. 7, (1987), s. 91n.

ty otwiera swoim działaniem serca ludzkie poprzez całe dzieje człowieka na ziemi”, a ta śpiewana modlitwa pełna pragnienia i tęsknoty zatrzymuje się nad określonym momentem naszej historii, uwydatniając „pełnię czasów”, do której nawiązuje wielki jubileusz chrześcijaństwa²⁴.

²⁴ JAN PAWEŁ II, Encyklika *Dominum et Vivificantem*, *O Duchu Świętym w życiu Kościoła*, nr 66.